

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Platform Groen Erfgoed 5   Historische Moestuinen

Datum: 6 oktober 2010, 13.30 tot 17.00 uur

Locatie: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Smallepad 5, Amersfoort

Bijdragen van:

Taco IJzerman **Historische moestuinen met toekomst**

dr. Erik A. de Jong **Spijswetten: verleden en toekomst van de moestuin**

Liesbeth Missel **Hoveniershandboeken en (groente)kwekerscatalogi**

Arthur Schaafsma **Groe(n)ten uit Leyduin, een nieuwe start**

Eric Geytenbeek **Bewoner van Hindersteyn; organisatie, vrijwilligers en kassen**

Speakerscorner, aankondigingen en mededelingen:

Fon Habets, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, kondigt een publicatie aan over het laat ontwikkelde volkspark Schutterspark in Brunssum.

Paul Verkuijl meldt de voortgang van de vakgroep Erfgoedhoveniers en roept nieuwe leden op zich aan te melden. <http://www.erfgoedhoveniers.nl/>

Berline Geertsema, Nederlandse Tuinenstichting, doet een oproep om te participeren in het project Tuinieren in wijken zonder groen, thema moestuin.

Gertrudis Offenbergh overhandigt de eerste exemplaren van haar boek 'De tuinbaas en zijn buitenplaats: Werken in historisch groen' aan de aanwezige tuinbazen.

<http://www.bol.com/nl/p/nederlandse-boeken/de-tuinbaas-en-zijn-buitenplaats/1001004009038844/index.html>

Presentaties

Taco IJzerman 'Historische moestuinen met toekomst'

Taco IJzerman is biologisch tuinder van De Ommuurde Tuin. En (vooral in de winter) adviseur bij Land & en Co.

Er zijn verschillende manieren om oude moestuinen te laten functioneren. Er kan een museale / educatieve insteek zijn, door het verbouwen van oude gewassen op historische manier. De oogst is niet zozeer bedoeld voor consumptie; groenten mogen doorschieten om zaad te kunnen winnen. Op kasteel Groeneveld is de moestuin ingericht als volkstuin; particulieren tuinieren op een gehuurd stukje grond. Ook worden bloemen voor op het kasteel gekweekt.

Een ander voorbeeld is Vollenhove waar de opbrengst verkocht wordt aan horeca en sinds kort ook particulieren. Op landgoed Eijkensteijn in Maartensdijk wordt de moestuin met succes door een particulier geëxploiteerd. Beide EKO groenten.

Als je een moestuin opnieuw in gebruik wilt nemen zijn er verschillende overwegingen van invloed bij de planvorming. De sleutelfactoren:

- Wat is de historie van de moestuin, en daarmee samenhangend,
- Hoe is de moestuin in de ruimte geplaatst: De verbinding met het hoofdhuis: is die er

bewust wel of niet? Hoe verhoudt de plek zich tot de eigenaar, het hoofdhuis en de omgeving. Is het bijvoorbeeld mogelijk om er mensen te ontvangen?

- Sociale aspecten: Is er iemand die zich verantwoordelijk voelt, een gedreven kracht, die anderen kan aansturen? Is een extra functie voor de moestuin gewenst zoals zorg, recreatie, educatie, behoud erfgoed?

- Wat kun/wil je met je producten: bijzondere soorten met uitgesproken smaak, leveren aan horeca of direct aan particulieren?

De Ommuurde tuin op Landgoed Oranje Nassau's Oord in Wageningen, kent een nieuwe vormgeving. Door verloren gegaan archief was van de historie weinig terug te vinden. Uitgangspunten bij exploitatie en beheer zijn directe verkoop aan particulieren, die de tuin ook kunnen beleven (openstelling), mede door een esthetische inrichting.

Een kort overzicht van de ontwikkeling van de moestuin op landgoederen en buitenplaatsen. Tot ca. 1620 lag de nutstuin dicht bij het huis, op het erf of binnen de gracht. In de periode van het Hollands classicisme (ca. 1620-1680) lag de nutstuin nog in het zicht, vaak naast het huis, binnen de gracht. Daarna, en nog sterker na 1880, verdween deze uit het zicht van het hoofdhuis.

Dragers van exploitatie kunnen zijn:

Jaarrond productie, naast verse zomergroenten

Beleving, educatie, recreatie (voorbeeld schooltuin)

Samen buiten werken; zorg, heling.

Museum, mogelijk inclusief bereiding en conservering van producten

Veel oude rassen zijn verwenen. Moderne rassen zijn populair geworden doordat ze langer bewaard kunnen worden, resistent zijn, minder bewerkelijk bij bereiding of een minder uitgesproken smaak hebben.

Het centrum voor genetisch bronnen in Wageningen heeft een zogenoemde Oranje lijst van Nederlandse Tuinbouwgewassen tot 1950 opgesteld.

dr. Erik A. de Jong 'Spijswetten: verleden en toekomst van de moestuin'

Erik de Jong is Artis-hoogleraar Cultuur, Landschap en Natuur, Universiteit van Amsterdam.

Ons voedsel en de manier waarop het verbouwd wordt staat tegenwoordig weer in de belangstelling. De Amerikaan Michael Pollan (In Defense of Food) maar ook de Nederlandse Louise Fresco wijden er publicaties aan. Er komt meer aandacht voor de kleinschalige lokale landbouw.

Op een ontwerp-tekening uit de periode 1646-1650 van de moestuin bij het huis van Louis de Geer in Stockholm zijn in de vier vakken een mengsel van groenten en kruiden opgenomen. Analyse hiervan leert:

- Het was een tuin met een vaste plattegrond, met een aantal vaste planten en struiken (kruiden en fruit), maar ook met (groenten-)vakken die jaarlijks wisselden.

- Groentegewassen staan vaak elk jaar op een andere plek; wisselteelt voorkomt ziekten en uitputting van de bodem. Een erg consequente uitvoering van de wisselteelt is echter niet te onderscheiden. Vak 1 bladgroenten en wortelgewassen; vak 2 bladgroenten en wortelgewassen; vak 3 peulvruchten.

Over het algemeen staan de meerjarige gewassen (kruiden) in de rand, en de gewone groenten in het midden. Maar ook dit niet heel consequent.

- Dit is geen mooie moestuin geweest. Het is duidelijk een keuken-tuin, geen medicinale tuin. De mediterrane kruiden en de artisjok vallen het meest op.

De grond is waarschijnlijk niet al te zwaar is geweest, zand- of leemgrond.

Adriaen van der Donck, een jurist die op jonge leeftijd naar Amerika vertrok schreef: *Vertoogh van Nieu-Nederlandt, weghens de ghelegentheydt, vruchtbaerheydt en soberen staet desselfs, 's-Gravenhage 1650 en Beschrijvinge van Nieuw-Nederlant, Amsterdam 1656*. Hierin noemt hij enthousiast allerlei soorten granen, groenten, vruchten en kruiden op die ook in Nieuw-Nederland goed blijken te groeien.

Aandachtspunten bij het bestuderen van de moestuin zijn:

- Typologie, vorm, aanleg en context (historisch en topografisch); rol economie van tuin en rol eigenaar ('de goede huishouder')
- Sortiment, toepassing, dieet, gezondheid, de rol van de humores (de 4 lichaamsappen: bloed, gele en zwarte gal, slijm) in relatie tot voedsel en medicijnen; rol voorschriften in kookboeken en traktaten; rol landbouw en botanie: wild en gedomesticeerd; schaarste en honger
- Cultuur: status, opvattingen, handelingen, samenhang bereiding en ontstaan van een materiële cultuur (messen, potten, etc.); arm en rijk; vuur, koeling, bewaren
- Tuinieren en technologie; rolverdeling

Literatuur voor interdisciplinaire studie:

'Eating right in the renaissance' Ken Albala, 2002

'The wild and the sown, Botany and agriculture in Western Europe 1350-1850' Mauro Ambrosoli, 1997

'De keuken van de late Middeleeuwen, een kookboek uit de 16de eeuw', bezorgd door Ria Jansen-Sieben e.a., 1998

'Eten en eetlust in Nederland 1840-1990', A. van Otterloo, 1990

Typologie en aanleg. Kloostertuinen en boerentuinen zijn waarschijnlijk de oudste tuinen waarvan nog enkel voorbeelden van continu gebruik zijn te vinden, bijvoorbeeld in Zwitserland. In hoog tempo passeren verschillende soorten nutstuinen in opeenvolgende eeuwen, met een korte stop bij het tuinieren op en langs de stadswal en de ontwikkeling van de volkstuinten in de tweede helft van de 19de eeuw, en eindigend bij het tuinieren van vandaag.

Sortiment. Veel is er te lezen over de waarden die aan gewassen gehecht werden (voeding, medicinaal) manieren van bereiden en conserveren. Literatuur, bijv.:

- Van der Groen traktaat 1669,
- JH Knoop, *Pomologia Leeuwarden*, A. Ferwerda en G. Tresling, 1758
- Chomel en Chalmot, *Huishoudelijk woordenboek*, 16 dln.

Cultuur. De materiële cultuur van gereedschappen en keukenbenodigdheden en servies is o.a. te bestuderen via schilder- en decoratieve kunst. De techniek van het tuinieren kan bestudeerd worden via de handboeken en prenten. Bijv. : 'Beschouwende en werkdadige hovenier-kunst of inleiding tot de waare oeffening der planten' Leeuwarden, A. Ferwerda, 1753

Een andere ingang is de bestudering van wereldbeeld en status in relatie tot voedsel via de kunst.

Liesbeth Missel 'Hoveniershandboeken en (groente)kwekerscatalogi'

Liesbeth Missel is conservator en informatiespecialist bij Speciale Collecties, Bibliotheek, Wageningen UR.

Let op de hyperlinks in deze bijdrage; die verwijzen naar interessante gedigitaliseerde teksten. Vragen kunt u sturen naar: speccoll.library@wur.nl

De Wur bibliotheek bevat een heel brede collectie verdeeld in:

1. Omgeving: Tuin- & landschapsarchitectuur, Historische geografie, Cultuurtechniek (polders), Ruilverkavelingen & Top.- en bodemkaarten
2. Plant: Botanie, Tuinbouw, Agrobiodiversiteit (oude fruitrassen, vergeten groenten), Tulpen(windhandel); Entomologie
3. Dier: Zoölogie, Veeteelt (rassen, zeldzame huisdieren)
4. Maatschappij: Agrarische geschiedenis & rurale ontwikkeling, Boerenbedrijf, Hausväterliteratuur, Land- en Volkenkunde (NL, NOI, Suriname)
5. Agrotechnologie & Voeding: Landbouwgereedschap & Mechanisatie, Zuivelbereiding, Kookboeken Bij de Hausväterliteratuur, die op zich interessant kan zijn, is het altijd de vraag of de manier waarop het beschreven wordt ook de uitvoeringspraktijk is.

Speciale collecties, omvat ruim 250.000 documenten in 7 deelcollecties:

1. Boeken en tijdschriften (1490-1900; 38.000)
2. Kaarten & atlassen (1570-heden; ca. 15.000)
3. Kwekerscatalogi (1612-heden; 35.000)
4. TUiN-architectuur (1650-heden; 50.000)
5. Luchtfoto's (1939, 1943-'47; 90.000)
6. Beeldmateriaal (1600-heden; 10.000)
7. Historische Landbouwtechniek (1890-2000; 15.000)

De oudste bronnen zijn de zogenoemde [kruidenboeken](#). De medische handboeken van de oude Grieken & Romeinen zijn van Theophrastus, Dioscorides & Plinius. Later in de Renaissance in Zuid-Europa (1300-1500) werden ze aangevuld door Crescentius, Aldrovandi, Matthioli. In noordwest Europa tot 1650 hadden we Fuchs, Bock, Gerarde, Parkinson Lobelius, Clusius, Dodonaeus, Nylandt, Blankaart.

In de periode 1600-1750 worden er zoveel (sier)planten ontdekt dat men zich specialiseert. Voorbeelden zijn de Florilegia, 'horti picti', van Sweerts, Van de Passe, Besler en Blackwell. Vanaf 1750 worden nationale flora beschreven in bijv. Flora Batava, Curtis Botanical Magazine, Herbarium France.

Een andere categorie is het hoveniershandboek, 1650-1800. Veel hiervan is digitaal beschikbaar. [Hondius](#), Moufe-schans, 1621; [Jan van der Groen](#), 1669; en later [Pieter de la Court](#), 1737; [Phillip Miller](#), 1745; Knoop, Pomologia, Fructologia, 1758; Beschrijving vd moes- en keuken-tuin, 1769; Kookboeken, Huishoudelijke woordenboeken (bijv. [Chomel](#), 1778).

Een modernere bron zijn de 35.000 [kwekerscatalogi](#) van 4.000 kwekers waaronder ca. 1.000 Nederlandse. Het plantensortiment in een bepaalde regio, stijl en periode kunnen zo onderzocht worden. Bijv.: Zocher, Copijn, Vroom & De Punt, Ruys & Moerheim, Springer & Halverhout, etc..

In de digitale [TUiN-database](#) zijn beplantingsplannen, -lijsten & correspondentie te vinden.

Toegang en databanken

Speciale Collecties:

Historical Biology [online](#)

Historical [Fruit online](#)

Tuinboeken [digital](#)

Databank [TUiN](#)

Portal Garden History

Samenwerking:

[Biolib.de / Plantaardigheden](#)

[Kenniskbank Plantaardige Bronnen, Oerakker](#)

Derden:

Arthur Schaafsma 'Groe(n)ten uit Leyduin, de weg naar een nieuwe start voor de moestuin'.

Arthur Schaafsma is projectleider bij Landschap Noord-Holland (LNH).

In Aerdenhout aan de Leidsevaart ligt de buitenplaats Leyduin, samen met, Vinkenduin en Woestduin. Het aaneengesloten complex op de overgang van strandvlakte naar de duinen wordt nu als 1 buitenplaats beheerd. Leyduin leverde vanaf circa 1900 drinkwater voor Amsterdam. Het gebied was, voordat het in 1997 werd overgedragen aan Landschap Noord-Holland in bezit van PWN Waterleidingbedrijf Noord-Holland. De 110 hectare waren voornamelijk beheerd als natuur, zodat er sprake was van aanzienlijk achterstallig onderhoud, ook aan de gebouwen. De moestuin is tot in de jaren 90 in gebruik geweest bij een commerciële tuinderij. Daarna is praktisch geen onderhoud meer gepleegd.

In 2009 zijn er plannen gemaakt voor restauratie van o.a. de moestuin en de Belvedere. Met bureau Redscape (Patrick McCabe) is er een landschappelijk raamwerk voor landgoed Leyduin ontwikkeld.

Op foto's uit begin 20ste eeuw zijn de muur met dakpannen en de koude bakken te zien. Op een opmeting van L. Springer uit 1920 is er een indeling in moestuin, boomgaard en kwekerij en 2 kleine gebouwen. Op een luchtfoto uit 1930 zijn er 5 delen, met in 1 daarvan een sierelement van beplanting. Nu is er gras en zijn de gebouwen in verval.

LNH zou graag een nieuwe gebruiker van de moestuin krijgen maar heeft enkele voorwaarden opgesteld bij hernieuwde ingebruikname:

- Meerwaarde historische beleving Leyduin
- Openstelling / toegankelijkheid
- Geen extra bebouwing
- Geen extra druk op de omgeving
- Duurzame samenwerking

Andere voorwaarden komen uit wet- en regelgeving, en zijn soms lastig met elkaar te combineren: De cultuurhistorische waarden worden beschermd via de Monumentenwet (rijksmonument). Maar de moestuin ligt ook in de Ecologische Hoofdstructuur, een bosreservaat, en is Natura 2000-gebied (een Europees netwerk van natuurgebieden waarin belangrijke flora en fauna voorkomen, gezien vanuit een Europees perspectief). Er zal dus gesprek nodig zijn met degene die de natuurwaarden toetst.

Om het financieel mogelijk te maken is een Fonds 'Vrienden van Leyduin' opgericht, in samenwerking met de gemeente Heemstede / Bloemendaal en de Historische verenigingen. Voor de gebouwen dragen bij: Provincie Noord-Holland, Bouwfonds Cultuurfonds, BRIM, Prins Bernhard Cultuurfonds, Lezersactie Landschap Noord-Holland en Fonds Vrienden van Leyduin. Voor het groen: BRIM?, Bijdrage externe partij [pachter moestuin], Fonds Vrienden van Leyduin. De externe partij maakt op dit moment een inrichtingsschets. Een beslissing over de samenwerking zal binnenkort volgen.

Eric Geytenbeek 'Bewoner van Hindersteyn; organisatie, vrijwilligers en kassen' Eric Geytenbeek vertelt over het onderhouden van de moestuin vanuit het perspectief van de eigenaar/bewoner.

Hindersteyn was vervallen toen Eric Geytenbeeks vader de ridderhofstad in 1972 kocht. Hindersteyn heeft een lange geschiedenis van uitbreidingen en verbouwingen. Het huis

was in slechte staat, veel energie is gestoken in restauratie.

Op verzoek van de VVV, en tegelijk met andere buitenplaatsen op de Langbroekerwetering is Hindersteyn begonnen met openstelling. Dit was een succes met 1000 bezoekers per weekend. De interesse voor de tuin begon te groeien bij de bewoners. Thijs van Hees was betrokken bij de vormgeving. Passie voor kassen bracht kassen die elders afgebroken zouden worden naar Hindersteyn. Er ontstond een bloemenpluktuin, en er werden vrijwilligers aangenomen. Geytenbeek bouwde een slangenmuur volgens eigen constructie met oude stenen.

De vrijwilligers zijn grotendeels veertigers, die het tuinieren naast hun werk doen. Ze werken op woensdagochtend en dinsdagavond. Als je de mogelijkheid aanbiedt om ook 's avonds te werken, is de kans op jongere vrijwilligers groter.

De vrijwilligers nemen oogst uit de tuin mee, krijgen cursussen (bijv. snoeien en stekken) aangeboden, er is een uitje samen met de vrijwilligers van een andere tuin. Op de oogstdag wordt buiten gezamenlijk gekookt en gegeten.

De vrijwilligers hebben hun eigen gebied/taak, en (daarmee) specialisme in de tuin. Op die manier wordt er efficiënt en met kennis van zaken gewerkt. Daardoor kunnen ook bewerkelijke teelten van vergeten groenten en druiven van de grond komen. Op een vast moment is er een overleg met koffie: deze centrale aansturing maakt uiteindelijk dat alles goed verloopt.

Om het financieel rond te krijgen is er een stichting opgericht. Die organiseert workshops koken, geeft rondleidingen, al dan niet met picknick. Feesten en partijen kunnen niet georganiseerd worden zonder horeca-vergunning. De fiscus volgt welke activiteiten er zijn; Hindersteyn valt onder Modeltuin met rondleiding. Een nieuw bijgebouw ('oranjerie') wordt verhuurd als kantoorruimte. Op Hindersteyn dienen historische voorbeelden als inspiratie om de tuin een rijke uitstraling te geven.

Ten slotte laat Eric Geytenbeek, die samen met Ben Kooij (RCE) veel kassen heeft onderzocht, foto's van verschillende typen kassen zien.

Dit wederom goed bezochte platform wordt afgesloten met een korte discussie, en daarna een borrel.

Aanvullende info:

www.historischemoestuinen.nl

<http://www.deoerakker.nl/oranjelijst.htm> (oranje lijst ook via wur beschikbaar)

<http://www.landgoedgroenten.nl/>

www.vergetengroenten.nl

www.library.wur.nl/speccol